

Kroniek rechtspsychologie 2002: De geheugenoorlog en de academische vrijheid [Cronicle law and psychology 2002: The memory wars and academic freedom]

Citation for published version (APA):

van Koppen, P. J. (2002). Kroniek rechtspsychologie 2002: De geheugenoorlog en de academische vrijheid [Cronicle law and psychology 2002: The memory wars and academic freedom]. *Tijdschrift voor Criminologie*, 44, 386-392.

Document status and date:

Published: 01/01/2002

Document license:

Unspecified

Please check the document version of this publication:

- A submitted manuscript is the version of the article upon submission and before peer-review. There can be important differences between the submitted version and the official published version of record. People interested in the research are advised to contact the author for the final version of the publication, or visit the DOI to the publisher's website.
- The final author version and the galley proof are versions of the publication after peer review.
- The final published version features the final layout of the paper including the volume, issue and page numbers.

[Link to publication](#)

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

If the publication is distributed under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license above, please follow below link for the End User Agreement:

www.umlib.nl/taverne-license

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at:

repository@maastrichtuniversity.nl

providing details and we will investigate your claim.

Download date: 17 May. 2025

P.J. van Koppen (2002) Kroniek rechtspsychologie
2002: De geheugenoorlog en de academische
vrijheid. *Tijdschrift voor Criminologie*, 44, 386-
392.

KRONIEK

RECHTSPSYCHOLOGIE 2002

DE GEHEUGENORLOG EN DE ACADEMISCHE VRIJHEID

Peter J. van Koppen

Er zijn volwassen vrouwen die aangifte doen van seksueel misbruik dat lang geleden plaats vond of een civiele actie beginnen tegen de vermeende daders, of beiden. In Nederland is met het oog op dit soort gevallen relatief recent, in 1994, de verjaringstermijn van zaken van seksueel misbruik verlengd bij de Wet Verlenging Verjaringstermijn Zedenzaken, 1994. Nu kunnen, afhankelijk van het misdrijf, slachtoffers nog zinvol aangifte doen van seksueel misbruik in hun jeugd totdat zij 33 jaar oud zijn.

Het is typerend voor dit soort zaken dat de aangeefster voordien in therapie is geweest. Ik schrijf aangeefster omdat het in de meeste zaken vrouwen betreft (Van Koppen en Crombag, 1999). Een deel van hen zegt dat zij zo laat aangifte doen omdat zij het seksueel misbruik lange tijd zijn vergeten. Het is in die zaken echter de vraag of de herinneringen niet tijdens de therapie geconstrueerd zijn. Dergelijke zaken met verdrongen (en hervonden) herinneringen dienen te worden onderscheiden van zaken waarin de aangeefster zich altijd het misbruik heeft herinnerd, maar zich pas na therapie sterk genoeg voelt voor een aangifte. Verdrongen herinneringen hebben in de psychologie tot een grote controverse geleid. Velen, met name psychotherapeuten, menen dat de ervaring van seksueel misbruik zo traumatisch is voor de slachtoffers dat zij niet in staat zijn om op een normale manier met het misbruik om te gaan (Blume, 1993; Frederickson, 1992; Herman, 1992; Terr, 1994). In plaats dat zij

zich het misbruik herinneren, wordt de herinnering onderdrukt, dat wil zeggen verplaatst naar een onbewust deel van het geheugen. Daar rusten zij, niet toegankelijk voor het bewuste geheugen. De onbewuste herinneringen blijven wel actief, in de zin dat zij het normale functioneren van het slachtoffer in de weg staan op een manier die voor het slachtoffer onbekend is.

Zijn pseudo-herinneringen maakbaar ?

De theorie van verdrongen herinneringen is controversieel en heeft de afgelopen vijftien jaar in de psychologie tot de zogenaamde *Memory Wars* geleid (Crews, 1995; Goldzband, 1995; Loftus, 1997; Read, 1999). Veel klinici claimen niettemin dat zij er met enige regelmaat in slagen patiënten in therapie verdrongen herinneringen aan traumatische gebeurtenissen te laten hervinden (Bass en Davis, 1995; Briere en Conte, 1993; Feldman, 1993; Terr, 1994; Walker, 1994). Anderen zijn van oordeel dat verdrongen herinneringen niet bestaan. Ten eerste werkt volgens hen het geheugen helemaal niet op die manier. Traumatische gebeurtenissen kunnen juist moeilijk worden vergeten. Dit kan de lezer op kleine schaal zelf uitproberen. Geef uzelf de opdracht om de komende vijf minuten absoluut niet aan ijsberen te denken. Zie daarover Rassin (2000). Het probleem van degenen die een langdurig trauma hebben meegemaakt, is juist dat de herinnering daaraan heel moeilijk te onderdrukken is. Zij lijden aan zogenaamde intrusies: de herinnering laat hen niet los (Holmes, 1990; Loftus,

1993; Loftus en Ketcham, 1994; Mulhern, 1991; Ofshe en Watters, 1994; Spanos, 1994). Verdrongen herinneringen worden dan ook niet gevonden bij individuen die andersoortige langdurige traumata opliepen, zoals Vietnam-veteranen en concentratiekampslachtoffers (Figley, 1986; Lindsay en Read, 1995; Sonnenberg, Blank en Talbott, 1985; Wagenaar en Groeneweg, 1990; Wilson, Harel en Kahana, 1988). Er is geen reden te bedenken waarom langdurig seksueel misbruik wél tot verdringen van herinneringen zou leiden en bijvoorbeeld een langdurig verblijf in een concentratiekamp niet.

Het lijkt er veeleer op dat verdrongen herinneringen geen reëel fenomeen zijn. Wat aangezien wordt voor verdrongen herinneringen zijn in werkelijkheid pseudo-herinneringen, artefacten die ontstaan door de methoden die psychotherapeuten in de therapiekamer gebruiken (Crombag en Merckelbach, 1996; Merckelbach, Crombag en Horselenberg, 2002). Het heeft enige tijd geduurd, maar veel klinici geven inmiddels toe dat het niet onmogelijk is dat hervonden herinneringen iatrogeen zijn aan de therapie, dat wil zeggen dat zij door suggestieve technieken als hypnose, *body memories* en *journaling* gedurende de therapie bij de patiënt worden geïnduceerd (Briere, 1997; Courtois, 1998; Grunberg en Ney, 1997; Klufft, 1997).

Men is het er inmiddels over eens dat in therapie pseudo-herinneringen gemaakt kunnen worden. Men is het er niet over eens of alle hervonden herinneringen die tijdens therapie ontstaan ook pseudo-herinneringen zijn. Er is enig onderzoek geweest waarin men getracht heeft het bestaan van verdrongen herinneringen aan te tonen (Schefflin en Brown, 1996). In de meeste van die studies wordt een retrospectieve methode gebruikt, waarbij

men voor het bestaan van amnesie voor het misbruik afgaat op de zelfrapportage van het vermeende slachtoffer. Die methode is per definitie ongeschikt om de strijdvrage te beslissen. Het betreffende onderzoek is sterk bekritiseerd wegens deze en andere methodologische problemen (Brewin, 1996; Crombag en Merckelbach, 1996; Loftus, Garry en Feldman, 1994; Pope en Hudson, 1995a, 1995b; Pope, Hudson, Bodkin en Oliva, 1998). De discussie werd door Holmes (1990: 85-102) als volgt samengevat: 'At present time there is no controlled laboratory evidence supporting the concept of repression.'

Nederland

In Nederland werd de discussie gestart door Hans Crombag en Harald Merckelbach met *Hervonden Herinneringen en Andere Misverstanden* (1996). Het boek leek aanvankelijk weinig gevolgen te hebben, want meldingen van seksueel misbruik door vrouwen die hervonden herinneringen claimden, bleven bij de politie binnenkomen (Van Koppen, 1997). Als gevolg van het rapport van Van Koppen en het werk van een commissie (onder leiding van advocaat-generaal J.C.A. Al) kreeg de toenmalige Zwolse hoofdofficier van Justitie Hulsebek de opdracht richtlijnen voor dit soort zaken te ontwerpen (College van Procureurs-generaal, 1999). Hoewel die richtlijnen betrekking hebben op de manier waarop politie en openbaar ministerie in het algemeen moeten omgaan met zaken van seksueel misbruik in afhankelijkheidsrelaties, werden daarin de voorstellen van Van Koppen geïmplementeerd.

De richtlijnen van Hulsebek introduceerden een nieuwigheid in het strafproces. In drie soorten gevallen is de politie verplicht om advies te vragen

aan een *Expertisegroep Bijzondere Zedenzaken*. Het gaat dan om meldingen bij de politie waarin aangifte wordt gedaan van (1) seksueel misbruik die plaats vond voor het derde levensjaar, (2) ritueel misbruik en (3) seksueel misbruik waarbij sprake is van verdrongen herinneringen. In het tweede geval is bij zaken waarin de aangeefster verdrongen herinnering claimt, eveneens met enige regelmaat sprake van zogenaamd ritueel misbruik, waarin het misbruik gepaard gaat met dierenoffers, mensenoffers en illegale abortussen (Werkgroep Ritueel Misbruik, 1994). Een voorbeeld van zo'n zaak is de Eper Incestaffaire (zie Yolanda en Snoijink, 1994).

De politie en het openbaar ministerie mogen dan verplicht zijn om advies te vragen aan de expertisegroep, zij hoeven dat advies niet te volgen. Maar ook als de expertisegroep adviseert om het opsporingsonderzoek te beëindigen of te seponeren, vormt het advies onderdeel van het dossier. Tot nu toe volgt het openbaar ministerie steeds het gegeven advies (Nierop en Van den Eshof, 2001) en blijft onbeslist wat er moet gebeuren als de officier van Justitie het advies van de expertisegroep niet volgt.

De richtlijnen zijn niet alleen uniek in de wereld, maar ook direct afgeleid van rechtspsychologisch onderzoek in Nederland. De expertisegroep heeft ook iets unieks: er zitten, naast een aantal politiemensen, personen in die tot voor kort in de Nederlandse Geheugenoorlog met rode koppen tegenover elkaar stonden.

Ook in de Verenigde Staten en Engeland leken tot kort geleden de *Memory Wars* tot een einde te zijn gebracht. Onderzoekers trachten het juiste midden te vinden tussen wantrouwen van elke aangifte van seksueel misbruik in de vroege jeugd en een onvoorwaardelijk geloof daarin (Berliner en Williams,

1994; Cohler, 1994; Davies en Dalgleish, 2001; Penfold, 1996; Read en Lindsay, 1994). Dat laat overigens onverlet dat veel therapeuten nog steeds technieken lijken te gebruiken die het risico van pseudo-herinneringen in zich dragen (Olio, 1996; Poole, Lindsay, Memon en Bull, 1995; Poole, Lindsay, Memon en Bull, 1997; Pope, 1995; Wakefield en Underwager, 1996). Niettemin neemt zowel in de Angelsaksische wereld als in Nederland het aantal aangiftes op grond van verdrongen herinneringen af. Misschien zal een commissie die is ingesteld door de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, waarin ook beide kampen in de Geheugenoorlog zijn vertegenwoordigd, daaraan verder bijdragen. De commissie gaat richtlijnen ontwerpen voor psychotherapie om het ontstaan van pseudo-herinneringen te voorkomen.

Hard bewijs onderuit gehaald

Zijn de *Memory Wars* dan echt beëindigd? Kennelijk niet, gezien het schokkende nieuws uit de Verenigde Staten, eerder dit jaar, dat een kleine voorgeschiedenis heeft. Aanhangers van verdrongen herinneringen zijn lang op zoek geweest naar hard bewijs voor het waarheidsgehalte daarvan. Dat is lastig. Zoals gezegd, levert rapportage achteraf door patiënten dat bewijs niet. En voor experimenteel onderzoek stuit men op teveel ethische bezwaren. Er was echter één onderzoek dat leek te bewijzen dat hervonden herinneringen bij een patiënt teruggingen tot gebeurtenissen die werkelijk hadden plaatsgevonden. Psychiater David Corwin was in 1984 betrokken bij een zaak waarin vader en stiefmoeder beschuldigingen van seksueel en fysiek misbruik uitten tegen de moeder van een zes jaar oud meisje. Indertijd interviewde Corwin het

meisje drie keer. De interviews werden op video opgenomen. Het meisje, dat nu in de literatuur door het leven gaat onder de naam Jane Doe, vertelde Corwin dat moeder haar vinger in haar vagina deed, hetgeen vaak gebeurde. Verder had moeder op de voeten van Jane brandwonden veroorzaakt. In de elf jaren daarna besprak Corwin met enige regelmaat het geval van Jane op conferenties en liet daarbij delen van de videobanden zien. In 1995 besloot Corwin opnieuw contact op te nemen met Jane, die inmiddels zeventien jaar oud was. Jane vertelde Corwin nu dat zij zich slechts herinnerde dat moeder haar voeten brandde, niet dat zij seksueel misbruikt was (Corwin en Olafson, 1997). Jane zegt dan: 'No, I mean, I remember that was part of my accusation, but I don't remember anything – wait a minute, I do.' Dan vertelt ze, in tranen, dat zij zich het seksuele misbruik nu weer herinnert. Corwin meent dat bij Jane inderdaad sprake is van *traumatic amnesia*.

De zaak van Jane-Doe werd algemeen gezien als steun voor de stelling dat verdrongen herinneringen wel degelijk kunnen bestaan (Lindsay 1997; Putnam, 1997; Schooler, 1997). Het artikel van Corwin en Olafson wordt door velen beschouwd als een 'good example of substantial forgetting and later recovery of a corroborated childhood sexual abuse memory' (Brown, Schefflin en Whitfield, 1999: 65).

Elizabeth Loftus van de University of Washington had zo haar twijfels. Hoewel Corwin de identiteit van Jane Doe geheim had gehouden, vond Loftus de naam van haar vader door gepubliceerde beroepen in de echtscheidingszaak tussen vader en moeder te onderzoeken. Vader en moeder hadden namelijk nogal uitbundig tegen elkaar geprocedeerd over de omgangsregeling. Loftus vond iets

curieus: de *Child Protection Services* ter plaatse hadden indertijd de zaak uitgebreid onderzocht, maar bevalen niettemin aan geen actie tegen moeder te ondernemen. Dat advies werd door de rechtbank gevolgd. Vader wilde moeder toch vervolgen en probeerde het opnieuw bij een andere rechtbank, 130 kilometer verderop. Hij ving opnieuw bot.

Nu Loftus de naam van vader kende, vond zij ook moeder zonder veel problemen. Moeder verwelkomde de onderzoekers huilend: 'I never thought this day would come.' Zij vertelde dat zij na de dood van vader in 1994 inmiddels een positieve relatie met haar dochter had opgebouwd totdat Corwin opnieuw verscheen. Het verhaal van Corwin bleek ook niet helemaal te kloppen. Hij vond voor de oorspronkelijke beschuldigingen van Jane steun in een rapport van een maatschappelijk werkster, maar vermeldde niet een brief van een klinisch psycholoog aan de rechter. Volgens de laatste had de zesjarige Jane voorafgaand aan Corwins interviews haar verhaal al zo vaak verteld, dat zij dat vrij mechanisch kon doen. Bovendien achtte hij het gezinszins uitgesloten dat de bewering over seksueel misbruik eerder voortkwam uit de fantasie van vader, dan dat het werkelijk had plaatsgevonden. De verbrande voeten, tenslotte, zagen er wel zo uit, maar dat werd veroorzaakt door een persistente schimmelinfectie die vergelijkbare symptomen geeft.

Academische schandvlek

Dit en ander bewijs, afkomstig van verschillende bronnen en informanten, dat het verhaal van Jane Doe misschien helemaal geen authentieke verdrongen herinnering betreft, beschreef Loftus samen met Melvin Guyer van de *University of Michigan in Ann Arbor* in een artikel (Loftus en Guyer, 2002).

De publicatie van dat artikel werd voorafgegaan door gebeurtenissen die een schandvlek vormen of de blaazenen van de *University of Michigan* en de *University of Washington* (Tavris, 2002). In het voorjaar van 1998 vroeg Guyer aan de *Institutional Review Board (IRB)* van zijn universiteit of dit onderzoek door de *Board* beoordeeld moest worden. Zo'n *IRB* is bedoeld om vooraf te toetsen of psychologisch en medisch onderzoek binnen de ethische richtlijnen blijft. Het antwoord was: nee, toestemming is niet nodig want dit onderzoek is geen 'research' maar 'intellectual criticism, commentary on a forensic issue, and an historical journalistic endeavor.' Een maand later werd het onderzoek hem echter verboden, met de mededeling dat werd aanbevolen hem een berisping te geven. Na een jaar van correspondentie, protest en beroep werd de brief ingetrokken en gingen Loftus en Guyer verder met hun onderzoek. Toen ontving het bestuur van de *University of Washington* een e-mail van Jane Doe met de klacht dat haar *privacy* door het onderzoek van Loftus en Guyer werd geschonden. Een dergelijke klacht had zij nooit geuit tegen Corwin, die conferenties afreisde met Jane's verhaal en daar de videoband van Jane's interviews als zes- en als zeventienjarige vertoonde.

Hierop volgde een strijd van 21 maanden die aan de zijde van de universiteit geïnspireerd lijkt door Kafka en de Inquisitie. Niet alleen veranderden de beschuldigingen tegen Loftus steeds, maar ook werden haar dossiers in beslag genomen zonder dat gemeld werd welk doel dat diende. In de strijd, die op z'n Amerikaans met veel advocaten werd gevoerd, kwam ten langen leste een 'vertrouwelijk memo' boven water dat afkomstig was van een lid van de *IRB* aan Guyers universiteit. Dat memo was

tot dan toe voor zowel Loftus als Guyer geheim gehouden, maar vormde wel de grondslag van alle beschuldigingen. In het voorjaar van 2001 kwam een onderzoekscommissie tot de conclusie dat Loftus zich niet schuldig had gemaakt aan *scholarly misconduct*, maar dat zij wel berispt moest worden en verplicht een programma zou moeten volgen om personeel bij te spijkeren in *professional ethics*. In juli 2001 ontving Loftus uiteindelijk een excuusbrief van de decaan.

Misschien zijn dit de laatste stuiptrekkingen van de *Memory Wars*. In ieder geval zijn zij wel exemplarisch voor die Geheugenoorlog. Wie Elizabeth Loftus – die inmiddels verhuisd is naar de *University of California in Irvine* – wil steunen, haar e-mailadres is: eloftus@uci.edu. Melvin Guyer zit nog steeds in Ann Arbor. Zijn e-mailadres is: guyer@umich.edu.

Literatuur

- Bass, E. & L. Davis (1995) *The courage to heal: A guide for women survivors of child sexual abuse* (3rd ed.) New York: Harper & Row.
- Berliner, L. & L.M. Williams (1994) 'Memories of child sexual abuse: A response to Lindsay and Read', *Applied Cognitive Psychology*, 8: 379-387.
- Blume, E.S. (1993) *Secret survivors: Uncovering incest and its aftereffects in women* (10th ed.), New York: Balentine.
- Brewin, C.R. (1996) 'Scientific status of recovered memories', *British Journal of Psychiatry*, 169: 131-134.
- Briere, J. (1997) 'An integrated approach to treating adults abused as children with specific reference to self-reported recovered memories', in: J.D. Read & D.S. Lindsay (Eds.) *Recollections of trauma: Scientific evidence and clinical practice* (: 25-48), New York: Plenum.
- Briere, J. & J. Conte (1993) 'Self-reported amnesia for abuse in adults molested as children', *Journal of Traumatic Stress*, 6: 21-31.

- Brown, D.E., A.W. Schefflin & C.J. Whitfield (1999) 'Recovered memories: The current weight of the evidence in science and the courts', *Journal of Psychiatry and Law*, 27: 5-156.
- Cohler, B.J. (1994) 'Memory recovery and the use of the past: A commentary on Lindsay and Read from psychoanalytic perspective', *Applied Cognitive Psychology*, 8: 365-378.
- College van Procureurs-Generaal (1999) 'Aanwijzing opsporing seksueel misbruik in afhankelijkheidsrelaties', *Staatscourant*, 174 (10 september): 13.
- Corwin, D.L. & E. Olafson (1997) 'Videotaped discovery of a reportedly unrecalable memory of child sexual abuse: Comparison with a childhood interview videotaped 11 years before', *Child Maltreatment*, 2: 91-112.
- Courtois, C.A. (1998) *Recollections of sexual abuse: Treatment principles and guidelines*, New York: Norton.
- Crews, F. (1995) *The memory wars: Freud's legacy in dispute*, London: Granta.
- Crombag, H.F.M. & H. Merckelbach (1996) *Hervonden herinneringen en andere misverstanden*, Amsterdam: Contact.
- Davies, G.M. & T. Dalgleish (2001) *Recovered memories: Seeking the middle ground*, Chichester: Wiley.
- Feldman, G.C. (1993) *Lessons in evil, Lessons from the light: A true story of satanic abuse and spiritual healing*, New York: Crown.
- Figley, C.R. (Ed.) (1986) *Trauma and its wake, Vol. 2: Traumatic stress theory, research, and intervention*, New York: Brunner.
- Frederickson, R. (1992) *Repressed memories: A journey to recovery from sexual abuse*, New York: Simon and Schuster.
- Goldzband, M.G. (1995) 'The hottest topic', *Psychiatric Annals*, 25, 477-485.
- Grunberg, F. & T. Ney (1997) 'Professional guidelines on clinical practice for recovered memory: A comparative analysis', in: J.D. Read & D.S. Lindsay (Eds.) *Recollections of trauma: Scientific evidence and clinical practice* (: 541-555) New York: Plenum.
- Herman, J.L. (1992) *Trauma and recovery*, New York: Basic Books.
- Holmes, D.S. (1990) 'The evidence for repression: An examination of sixty years of research', in: J.L. Singer (Ed.) *Repression and dissociation: Implications for personality theory, psychopathology, and health* (: 85-102) Chicago: University of Chicago Press.
- Kluft, R.P. (1997) 'The argument for the reality of delayed recall of trauma', in: P.S. Appelbaum & L.A. Ueyehara & M.R. Elin (Eds.) *Trauma and memory: Clinical and legal controversies* (: 25-57) New York: Oxford University Press.
- Koppen, P.J. van (1997) *Hervonden misdrijven: Over aangiftes van seksueel misbruik na therapie*, Leiden: Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving (NSCR) (Advies aan de Minister van Justitie).
- Koppen, P.J. van & H.F.M. Crombag (1999) 'Claims of early sexual abuse: Guidelines for investigating cases with allegedly recovered memories', *Expert Evidence*, 7: 187-208.
- Lindsay, D.S. (1997) 'Jane Doe in context: Sex abuse, lies and videotape', *Child Maltreatment*, 2: 187-192.
- Lindsay, D.S. & J.D. Read (1995) 'Memory work' and recovered memories of childhood sexual abuse: Scientific evidence and public, professional, and personal issues', *Psychology, Public Policy, and Law*, 1: 846-908.
- Loftus, E.F. (1993) 'The reality of repressed memories', *American Psychologist*, 48: 518-537.
- Loftus, E.F. (1997) 'Dispatch from the (un)civil memory wars', in: J.D. Read & D.S. Lindsay (Eds.) *Recollections of trauma: Scientific evidence and clinical practice* (: 171-198), New York: Plenum.
- Loftus, E.F., M. Garry & J. Feldman (1994) 'Forgetting sexual trauma: What does it mean when 38% forget?' *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 62: 1177 - 1181.
- Loftus, E.F. & M.J. Guyer (2002) 'Who abused Jane Doe? The hazards of the single case history', *Skeptical Inquirer*, 26: 24-32, 37-44.
- Loftus, E.F. & K. Ketcham (1994) *The myth of repressed memory: False memories and allegations of sexual abuse*, New York: St. Martin.
- Merckelbach, H., H.F.M. Crombag & R. Horselenberg (2002) 'Hervonden herinneringen', in: P.J. van Koppen, D.J. Hessing, H. Merckelbach & H.F.M. Crombag (red.) *Het recht van binnen: Psychologie van het recht* (: 485-505) Deventer: Kluwer.
- Mulhern, S.A. (1991) 'Satanism and psychotherapy: A rumor in search of

- an inquisition', in: J.T. Richardson, J. Best & D.G. Bromley (Eds.) *The satanism scare: Social institutions and social change* (: 145-172) New York: Aldine De Gruyter.
- Nierop, N.M., & P. van den Eshof (2001) *De feiten beschouwd: Verslag van de Landelijke Expertisegroep Bijzondere Zedenzaken over de periode 1 oktober 1999 - 31 december 2000*, Zoetermeer: Korps Landelijke Politiediensten.
- Ofshe, R.J. & E. Watters (1994) *Making monsters: False memories, psychotherapy, and sexual hysteria*, New York: Scribner.
- Olio, K.A. (1996) 'Are 25% of the clinicians using potentially risky therapeutic practices? A review of the logic and methodology of the Poole, Lindsay et al., study', *Journal of Psychiatry and Law*, 24: 277-298.
- Penfold, P.S. (1996) 'The repressed memory controversy: Is there middle ground?', *Canadian Medical Association Journal*, 155: 647-653.
- Poole, D.A., D.S. Lindsay, A. Memon & R.H. Bull (1995) 'Psychotherapy and the recovery of memories of childhood sexual abuse: U.S. and British practitioners' opinions, practices, and experiences', *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 63: 426-437.
- Poole, D.A., D.S. Lindsay, A. Memon & R.H. Bull (1997) 'Did Pope (1996) read a different Poole, Lindsay, Memon and Bull (1995)?' *American Psychologist*, 52: 990-993.
- Pope, H.G. & J.I. Hudson (1995a) 'Can individuals 'repress' memories of childhood sexual abuse? An examination of the evidence', *Psychiatric Annals*, 25: 715-719.
- Pope, H.G. & J.I. Hudson (1995b) 'Can memories of childhood sexual abuse be repressed?', *Psychological Medicine*, 25: 121-126.
- Pope, H.G., J.I. Hudson, J.A. Bodkin & P. Oliva (1998) 'Questionable validity of 'dissociative amnesia' in trauma victims: Evidence from prospective studies', *British Journal of Psychiatry*, 172: 210-215.
- Pope, K.S. (1995) 'The myth of repressed memory: False memories and allegations of sexual abuse', in: E. Loftus & K. Ketcham, *Clinical Psychology: Science and Practice*, 2: 304-315.
- Putnam, F.W. (1997) 'Commentary', *Child Maltreatment*, 2: 117-120.
- Rassin, E. (2000) *Limitations of the thought suppression paradigm as a model of obsessive intrusions and memory loss*, Ongepubliceerde dissertatie, Maastricht.
- Read, J.D. (1999) 'The recovered/ false memory debate: Three steps forward, two steps back?', *Expert Evidence*, 7: 1-24.
- Read, J.D. & D.S. Lindsay (1994) 'Moving toward a middle ground on the 'false memory debate': Reply to commentaries on Lindsay and Read', *Applied Cognitive Psychology*, 8: 407-435.
- Schefflin, A.W. & D. Brown (1996) 'Repressed memory or dissociative amnesia: What the science says', *Journal of Psychiatry and Law*, 24: 143-188.
- Schooler, J.W. (1997) 'Reflections on a memory discovery', *Child Maltreatment*, 2: 126-133.
- Sonnenberg, S.M., A.S. Blank & J.A. Talbot (1985) *The trauma of war: Stress and recovery in Vietnam veterans*, Washington, DC: American Psychiatric Press.
- Spanos, N.P. (1994) 'Multiple identities and false memories: A sociocognitive perspective', *Psychological Bulletin*, 116: 143-165.
- Tavris, C. (2002) 'The high cost of skepticism', *Skeptical Inquirer*, 26.
- Terr, L. (1994) *Unchained memories: True stories of traumatic memories, lost and found*, New York: Basic Books.
- Wagenaar, W.A. & J. Groeneweg (1990) 'The memory of concentration camp survivors', *Applied Cognitive Psychology*, 4: 77-87.
- Wakefield, H. & R. Underwager (1996) 'Rejoinder to Pope's (1995) comments regarding Poole, Lindsay, Memon, and Bull (1995): Comment', *Clinical Psychology: Science and Practice*, 3: 366-371.
- Walker, L.E.A. (1994) *Abused women and survivor therapy: A practical guide for the psychotherapist*, Washington, DC: American Psychological Association.
- Werkgroep Ritueel Misbruik (1994) *Rapport Werkgroep Ritueel Misbruik*, Den Haag: Ministerie van Justitie (Voorzitter J.A. Hulsenbek).
- Wilson, J.P., Z. Harel & B. Kahana (Eds.) (1988) *Human adaptation to extreme stress: From the Holocaust to Vietnam*, New York: Plenum.
- Yolanda & B. Snoijink (1994) *Yolanda, mijn verhaal*, Den Haag: Bzztôh.